

«Sinds de dood van mijn man, nu vijf jaar geleden, sluit Anita zich voortdurend af. Van haar vrienden, haar klasgenoten, haar thuis zelfs. Ze verliest me geen minuut uit het

AANPAK

oog. Heel vaak belt ze van school om te zeggen dat ze ziek is en naar huis wil.» Aldus **Sandra**, moeder van drie kinderen. Dood en rouw zijn nooit ver weg in het leven, ook niet op school. Zowat alle leerlingen worden vóór hun negentiende op een of andere manier met de dood geconfronteerd. Maar in één school op vijf wordt het onderwerp doodgezwegen. Taboe voor tranen.

Hoe vaak werden leerlingen in hun omgeving al met de dood geconfronteerd als ze achttien zijn? Gemiddeld vier keer. In meer dan de helft van de gevallen gaat het om oudere familieleden, maar het overlijden van broer, zus, vriend(in) of medeleerling komt ook voor. Dat blijkt uit Nederlands onderzoek bij 600 leerlingen tussen 12 en 19 jaar oud en uit gesprekken met leraars. In het basisonderwijs maakte twintig procent van de leerkrachten de jongste vijf jaar géén sterfgeval mee op school, in het secundair slechts 11 procent. Maar liefst 28 procent van de leerkrachten basisonderwijs verloor ooit een leerling. Van de leerlingen secundair maakte gemiddeld 64 procent het overlijden van een leraar of medeleerling mee.

Vertrouwen

«Een moeder verloor haar oudste zoon», getuigt *dr. Riet Fiddelaers-Jaspers* in haar boek *Doodnormaal?* «Haar andere zoon, die op dezelfde school zat, werd niet opgevangen. Er werd met geen woord gerept over het overlijden. Men deed alsof er niets was gebeurd. Proefwerken gingen gewoon door. De jongen werd gestraft omdat hij niet goed oplette. Niemand vroeg hoe het met hem ging. Hij kon zijn pijn en verdriet niet laten zien op school. 'De school heeft meegewerkt aan de verlenging van het rouwproces van mijn zoon', reageerde de moeder.»

Scholen kunnen niet altijd goed om met rouw bij kinderen. Ze maken deel uit van de maatschappij en in de huidige maatschappij is de dood het laatste taboe. Niettemin vinden bijna alle leerkrachten dat ze de leerlingen moeten informeren en opvangen bij het overlijden van een klasgenoot. Er is ook een consensus dat de school een taak heeft bij het overlijden van een leerling. De klasleraar speelt hierbij de belangrijkste rol. Hij overlegt met de ouders. Op zijn initiatief wordt in de klas gepraat, getekend, gedichten geschreven... Hij organiseert rouwbetuiging en deelname aan de uitvaart. Natuurlijk moet hij dit aankunnen. «Er zijn nu eenmaal leerkrachten die zelf heel gesloten zijn», vertelt ons een lerares, die ooit in dramatische omstandigheden een leerling verloor. «Wij hebben een zogenaamde sociale dienst, die wordt waargenomen door twee collega's. Ze zijn daar gedeeltelijk voor vrijgesteld. Het zijn vertrouwensfiguren, die ook over de nodige vakkennis beschikken. Als leerlingen gehoor willen, kunnen ze bij hen terecht. Maar andere collega's houden zich ook ter beschikking.»

Waxinelichtjes

In sommige scholen krijgen leerlingen de kans zelf een ritueel voor te bereiden. Zo trok een klas naar de straat waar een klasgenoot was veronge-

Als tranen mogen

Niets op papier, maar we weten het

lukt, omcirkelde met krijt de plaats van het gebeuren en plaatste er waxinelichtjes, een foto, bloemen. Praten, zich bezinnen en deelnemen aan een ritueel zijn belangrijke elementen in het rouwproces. «Daarom ook dat men de herinnering aan het kind het best levendig houdt», adviseert *Hilde Debacker* in *Een kind in rouw*. «Hang een foto in de klas, verwijder de bank of de tafel niet uit de klas, durf de naam van het overleden kind te noemen bij bijzondere gebeurtenissen die in de klas gevierd of herdacht worden.» Leerlingen verwachten ook later nog een signaal op de verjaardag of sterfdag van hun medeleerling. En uiteindelijk zullen zij zelf aangeven wanneer het genoeg is. Ook kleuters. Of het kaarsje op de plaats van Johan nu weg mag, juf?

Plant

Maar ook als een overledene geen lid van de school is, moeten dood en rouw bespreekbaar zijn. In het secundair onderwijs stelt 70 procent van de leraars het onderwerp aan de orde in de les. 26 procent doet dit echter nooit (ter vergelijking: in het basisonderwijs is dat maar vier procent). De leerlingen schatten dit gemis nog hoger in: 36 procent oordeelt dat over de dood niet gesproken wordt op school. Nochtans zijn er gelegenheden genoeg. Voor de lessen godsdienst en moraal bestaan er lespakketten, maar in het taalonderwijs kan de literatuur een invalshoek zijn, in aardrijkskunde demografische statistieken, in de biologiele de levenscyclus van zowel plant, dier als mens enz. Als de leraar ervoor openstaat, zijn er genoeg aanknopingspunten om de dood in de klas aan de orde te stellen. Praten over de dood blijkt namelijk op veel vlakken essentieel. «De klap zal niet kleiner zijn», argumenteert *Hilde Debacker*. «Maar de kans dat het kind beter weet om te gaan met zijn gevoelens is wel reëel. Als er geen woorden meer zijn, krijgen gevoelens in verband met de dood, ernstig ziek-zijn enz. ook geen plaats meer in het leven van mensen.»

Een tekening voor oma

«Onze school staat daar open voor», geeft een lerares uit Dendermonde. «Als in de familie van een leerling iemand ernstig ziek is, wordt ons dat tijdens een speciale klassenraad, ergens tussen acht en halfnegen, meegedeeld door de directie. Er staat niets van op papier, maar we weten het. Het moet ons beletten te blunderen als de leerling in kwestie bijvoorbeeld wat laat is met een taak of minder goed oplet. De school geniet op dat punt vertrouwen. Men is discreet.»

Stille hoek

In de klas van *juffrouw Marleen* staat een *stille hoek*: stoeltje, tafel, papier en kleurpotloden, sfeerbengers... Het is een afgescheiden stukje klas waar een leerling die met zijn gevoelens in de knoop zit even alleen kan zijn. In die afzondering kan hij eventueel wat rekenen, tekenen of schrijven. Echt stil is het er nooit, maar het feit dat de leerling een beetje afgescheiden zit van de groep, zonder het gevaar dat er iemand binnenkomt, geeft de indruk van rust en stilte. «De kinderen weten waar de hoek voor dient, er zijn afspraken gemaakt», zegt *juffrouw Marleen*. «In het begin van het schooljaar willen ze er natuurlijk allemaal gaan zitten, kwestie van nieuwsgierigheid. Maar

dat ebt vlug weg. Nu heeft hij zijn werkelijke functie.» Momenteel zit *Saskia* (8) in de stille hoek. Ze maakt een tekening voor haar oma, die vorige week overleed.

Voetballen

Bij een sterfgeval in de familie zijn de ouders vaak te zeer zelf in een rouwproces betrokken om dat van hun kinderen goed te kunnen begeleiden. Voorts hebben jongere kinderen ofwel nog geen ofwel een heel ander besef van de dood dan tieners en volwassenen. Soms zullen kinderen zelfs hun verdriet uitstellen tot ze voelen dat ze er ergens mee terecht kunnen. En dus reageren ze ook anders. «Als je een tekening zou maken van iemands verdriet, dan zou dat van een kind veel meer pieken en dalen vertonen dan bij een volwassene», zegt crisisbegeleider *Grace Jordan*. «Dat merk je aan het gedrag: een kind kan helemaal overstuur zijn en twee minuten later naar hartelust voetballen.» Hoe dan ook zoeken kinderen een plaatsvervanger voor de geliefde persoon die gestorven is. Die plaatsvervanger kan de leraar zijn, al moet hij er zich voor hoeden het verdriet alleen op te vangen. De verantwoordelijkheid ligt niet bij hem, maar bij de hele school. Een draaiboek voor rouwbegeleiding mag dan ook best in het schoolwerkplan.

«Voor veel kinderen is de school iets therapeutisch», besluit *prof. Oliver Leman* in *Times Educational Supplement*. «Ze komen goed overeen met hun leraars, die heel effectief hulp kunnen bieden. Als leraars geen respons bieden, beginnen kinderen zich vaak af te vragen of hun gevoelens wel juist zijn. Maar er is geen juist of fout bij rouw. Er is enkel de manier waarop het kind voelt dat het moet rouwen.» ■

• **Doodnormaal?** - *Dr. Riet Fiddelaers-Jaspers*. Dit boek biedt een kader om binnen de school adequaat met verdriet en rouw van leerlingen om te gaan. Naast de achtergronden van rouwprocessen bij jongeren bevat het een volledig uitgewerkt draaiboek. Een boek met praktische inslag, gericht op het secundair onderwijs. Van dezelfde auteur is er *Afscheid voor altijd*. Over omgaan met verdriet en rouw in de lagere school. Ook hier vindt u de nodige achtergronden van rouwprocessen bij kinderen. Daarbij ook tal van werkvormen, voorleesverhalen, jeugdliteratuur en een handreiking om een draaiboek op te stellen. Met ervaringen uit de schoolpraktijk en van ouders. Beide boeken tellen ca. 100 blz.

Uitg. Educatieve Partners - De Molen 20 - 3994 DB Houten - Nederland - tel 00 31 30 63 59 777 - fax 00 31 30 63 59 700 - epn@epn.nl

• **Verdriet op school, onderzoek naar de wijze waarop in scholen met de dood wordt omgegaan** - *A. Ros & J. Visser* - KPC - postbus 482 - 5201 AL 's Hertogenbosch - Nederland - tel 00 31 73 62 47 247 - fax 00 31 76 624 72 94

• **Een kind in rouw** - *H. Debacker* - 70 bladzijden theorie, beschouwingen en vooral veel praktische richtlijnen voor de leraar in de klas en de school in het algemeen (boeken, stille hoek, ritueel, fotomateriaal, gebeden...) - uitg. Altiora Averbode - postbus 54 - 3271 Averbode - tel 016-78 01 11 - fax 013-78 01 79

GEEN TABOE IN DE KLAS

Kinderen reageren heel verschillend op verlies: ze zijn meer teruggetrokken, angstig, kwaad, ze letten niet op... Jonge kinderen erkennen moeilijker het permanente karakter van de dood. Hoe ouder ze worden, hoe meer ze dit beseffen. Bijgevolg worden ze ook nieuwsgieriger naar details. In het secundair zien leerlingen de dood steeds meer zoals volwassenen dat doen. Een aantal vuistregels voor alle niveaus:

• **Praat erover.** Niets zeggen is de boodschap geven dat deze gebeurtenis onbelangrijk is, dat de leerkracht er niets aan kan doen, dat alles hopeloos is. Een klasgesprek of zelfs maar even persoonlijk zeggen dat je weet wat er gebeurd is, dat je er bent mocht het nodig zijn, kan al veel doen. Soms is het wel opportuun de leerling de toestemming te vragen om het er klassikaal over te hebben. Een klas kan ook op praktische manieren reageren, bijvoorbeeld door een kaartje te sturen. In één klas troffen onderzoekers een *verdrietboek* aan, een ringmap die de leerlingen zelf aanvullen met tekeningen over verdriet.

• **Denk niet dat een kind zo snel erbovenop komt.** Verlies verwerken kan maanden duren. Bij jonge kinderen kan het zich uiten in nachtelijke huilbuien of zelfs het wegstoppen van gevoelens omdat volwassenen zich er ongemakkelijk bij voelen (*Ik mag niet zoveel huilen, want dan is mama nog meer verdrietig*). Oudere kinderen zouden het verdriet kunnen gaan cultiveren en er elke vorm van persoonlijk falen op afwentelen.

• **Wees eerlijk.** Kinderen in rouw verdienen dat. Mijd het woord 'dood' niet. Eufemismen als 'verloren', 'in slaap', 'op een verre reis'... impliceren dat de overledene ergens naartoe is zonder het kind te willen meenemen of informeren. Jonge kinderen zouden de schuld op zich kunnen nemen. Geef de leerlingen correcte informatie en tijd om die te verwerken.

• **Wacht niet af om er in de klas over te praten.** Integreer het thema in uw lessen. In sommige landen zit het zelfs in de lerarenopleiding verwerkt. Zelfs in de kleuterklas kunnen er aanleidingen zijn om het over de dood te hebben als onderdeel van de levenscyclus: een blad dat van een boom valt, een roerloos insekt, een gestorven huisdier... Met verlies leren omgaan is een deel van het opgroeiingsproces.